

A SZEMÉLYBELI EGYEZTETÉS A VONATKOZÓ MELLÉKMONDATOKBAN

Ha egy vonatkozó mellékmondat — közvetlenül vagy közvetve — a főmondatnak olyan részéhez kapcsolódik, amely első vagy második személyűnek minősül, akkor ez a nyelvtani személy átsugárzik vagy átsugározhatik a mellékmondatot bevezető vonatkozó névmásra. Mivel a vonatkozó névmás nem csupán kötőszava, hanem egyben valamilyen mondatrésze is a mellékmondatnak, a személyátsugárzásnak egyeztetési következményei lehetnek. Ilyen jellegű személybeli egyeztetési problémával akkor kerülhetünk szembe, ha a vonatkozó névmás a mellékmondatban (1) az alany vagy (2) a tárgy szerepét tölti be, továbbá abban az esetben, ha a vonatkozó mellékmondatban (3) birtokos személyragos szó vagy (4) visszaható névmás fordul elő.

A jelzett egyeztetési problémákat nyelvtani irodalmunk eddig vajmi kevés figyelemben részesítette, egy részükről tudomást sem szerzett. Ez alkalommal a mai nyelvhasználat szempontjából szeretném szemügyre venni őket, elsősorban a jelen vagy a közelmúlt nyelvi adatai alapján. Példáim között a szokásosnál nagyobb arányban fognak előfordulni versidézetek. Ennek az az oka, hogy az említett szerkezetű mondatok a költői nyelvben az átlagosnál jóval sűrűbben jelentkeznek, egyes lírikusokra pedig — például Kosztolányira — különösen jellemzők. A vizsgálandó kérdések tehát a dolog természeténél fogva részben versmondattani jellegűek.

1. A főmondatnak első vagy második személyű részére vonatkozó mellékmondatokban a vonatkozó névmás legtöbbször az alany szerepét tölti be. Mivel ez a mondat típus a felsoroltak közül — ismétlem — a leggyakoribb, nem véletlen, hogy éppen az itt felmerülő egyeztetési kérdés az, amellyel eddig részletesebben foglalkoztak, helyesebben foglalkozott egy nyelvtudósunk, KLEMM ANTAL nagyszabású művének, a Magyar történeti mondattannak „A vonatkozó mondat állítmányának személybeli egyeztetése” című LXV. fejezetében. Az említett részletességet azonban csak viszonylagosnak mondhatjuk, és éppen ez a körülmény teszi lehetővé, hogy ezt a fejezetet teljes egészében idézzük:

„Ha a vonatkozó névmás alanya a mellékmondatnak, akkor állítmánya személyben megegyezik a főmondat azon szavával, amelyre a névmás vonatkozik (a németben rendszeren 3. személyű állítmány: *Ich, der an allem schuld ist.*): *en ky vagyok ystennek fya. yol tudom. JókC.* 51 *En vagyok ky gonozt zolek. Uo. 158 Jaj nekem szegénnek, Ki most*

útra indulok. RMK. 15:131 *Én*; az ki az előtt *jácottam* szerelemnek édes uerséuel, *küszkettem* Viola kegyetlenségével... mostan fegyuert s Uitézt. éneklek. Zrínyiász 1:1 *Engem* is illy év hoza fényre... *ki* előbb a lányka szépségén *függtem*. VörZal. 1 *Én*, *ki* évek óta hallgatásban *sinylek*, most irjak. Ar. IV. 67 Tán csak én vagyok, *ki* szükségesnek *gondolom*. Uo. V. 150 *Én* öreg ember vagyok, *ki* örökös dilemmák közt *élek*. Móricz Ker-Ferkó. 350 Mi atác *ki* *vag* mennécben. MünchC. 23 Múza, *te*, *ki* nem *jársz* idres-bodros kontytyal, vézna bőrödöt sem *fested* bécsirongygyal. ArNCz. 1 *Te* voltál az, *a'* *ki* tegnap erre *mentél*. Vers. MGram. 412 *Tik* voltatok azok, *kik* tegnap az ablakot *betörtétek*? Uo. 401 *Én* voltam az, *a'* *ki* tegnap tégedet *kerestelek*. Uo. 440 Mi valánk a legelsők, *kik* tenni *mertünk* a honért. Pet. *Tí*, *a'* *kik* én-velem *meg-maradtatok*. PázmPréd. 17 Kinos hatással volt tudósításod reánk, *kik* mély levertségben *vagyunk*. Ar. IV 248 Félre, kislelkűek, *a* *kik* mostan is még kételkedni *tudtok*! Pet. Ha állítm. névszó, értelmező is van a főmondatban, néha ezzel egyezik meg a von. mondat állítmánya: Magam Valék, *ki* őt a pártosok dühétől *Oltalmazá* s Konstantinápoly estét *Eszközlé*. KisfK.R. 12:203 *Én* a boldog, *Ki* azt karjára fűzheti Uo. 263 Uzsorás vagyok, *ki* nagy kamatot *von* potomságért. Kemény: Gyulai 1:318 *Te* vagy az a szép *virág*, *aki* az én életemet mindég megészí? NyF. 51:16 *Té* vagy-é az, *a* *ki* a fiaimot *mégmémentte*. NépkGy. 9:12" (i. m. 491—2).¹

A vonatkozó mondatok aszerint, hogy milyen mondatrészszel egyértékűek, többfélék lehetnek. Ha KLEMM példamondatait megvizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy közöttük jelzői és állítmányi mellékmondatok szerepelnek. Ezekben pedig az egyeztetés nem alakul teljesen azonos módon, sőt — mint látni fogjuk — az egyes jelzői mellékmondatok között is különbséget kell tennünk abból a szempontból, hogy milyen jelzőnek felelnek meg, és a főmondatnak miféle mondatrészére vonatkoznak.

a) A személyátsugárzás azokban a vonatkozó mondatokban érvényesül legerősebben, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a főmondatnak valamelyik első vagy második személyű mondatrészéhez, elsősorban a személynévmáshoz, ide számítva természetesen a személynévmásnak nemcsak alanyesetben álló, hanem tárgyként, sőt határozóként szereplő alakjait is. Ezeknek az első vagy második személyű személynév-

¹ Figyelemre méltók Verseghy megjegyzései: „Mikor a visszaterő *a'* *ki* az előtte álló személyes névpótólót illeti, igéjét ugyanezen személyessel kell megeggyeztetni, mint *te* voltál az, *a'* *ki* tegnap erre *mentél*, nem pedig *ment*; *a'* miből kitévzik hogy az *a'* *ki* még *a'* személyt is kipótollya. Kivéven az *Uram*, *Uraim*, *Affzonyom* és *a'* többi hasonló megjzólításoknál, mellyek magokban *a'* második személyt foglallyák; mert itt az ígét, *a'* bevett emberségnek okáért, *a'* harmadik személybe teffzük, mint *Uraim!* *kik* neki már több kegyelmet mutatni *méltóztattak*, *a'* természetesebb de *a'* bevett zokás miatt egyetlen *méltóztattatok* helyett" (MGramm. 412—3); továbbá: „Ha *a'* visszaterő névpótóló az előre mentt személyes névpótólóhoz tartozik, amannak igéjét *a'* személyessel kell megeggyeztetni, mint *én* voltam az, *a'* *ki* tegnap tégedet *kerestelek*, hol *a'* *ki* névpótólónak igéje *kerestelek* az előre mentt *én* személyes miatt. az elsőben áll" (uo. 440). — Mint a későbbiekben látni fogjuk, Verseghy példáiban, ma már nem követelnénk meg szigorúan az első személy használatát a harmadik helyett, vö. különösen e dolgozat 1. e) pontjával.

másra vonatkozó értelmező jelzői (értelmezői) mellékmondatoknak. (vö. RÁCZ—KÁROLY: MNy. LIII, 403) állítmánya szinte kivétel nélkül első, illetőleg második személybe kerül: „Az a kérdés mármost, hogy én, aki kétségbeesett optimista *vagyok*, mi szándékban voltam ezekkel az írásokkal, amikbe nem hazudtam bele semmi optimizmust” (Móra: Földhözragadt Jánosék 1932-ben. Kincsásás halottal. Bp. 1957. 134); „Áldlak, mert engem is, *ki* halkán s meghatottan | *Szólok* hozzád, a lelked ó hányszor megvigasztalt...” (Tóth A.: Ady Endrének); „Képzelteti elvtársam, mit jelent, hogy saját autóm van *nekem*, aki annyi évtizeden át, mindig csak a más kocsijával *bibélődtem*” (Népszabadság. 1957. aug. 11. 4); „*Te*, aki babonás *vagy* és *híszel* a kísértetekben, nem fogsz ezen csodálkozni, de engem valami különös félelem fog el” (Mikszáth: Két választás Magyarországon. Bp. 1956. II, 19); „A koronát meg az országalmát pántos ládában viszi a kormány, s *téged*, aki a magyar költészet koronája *vagy*...” (Németh L.: Történeti drámák II, 208); „Boldog bölcs, eltűnődve nézek én rád, | *Ki* úgy *díszítéd* föl magányodat, | Hogy gazdagabb volt, mint ott künn az élet” (Juhász Gy.: A bölcs); „Két hosszú padosor volt az iskola-teremben; s *mi*, akik akkor *jöttünk* az elsőbe, mind azokba a padokba kerültünk, amelyek jobbkézre estek tőle, vagyis az ablakok mellett sorakoztak” (Tamási A.: Bölcső és bagoly. Bp. 1957. 197); „Hanem *minket*, akik itt, — kívül hűsá végtelenjén, — végtelenje színe fennjén — *kivirágzunk* egy kicsit, — egyenkint e roppant — kéz a nagy sötét Maroknak tompa végtelenébe roppant — ...” (Babits: Isten kezében); „Csak meg ne feledkezz *rólunk*, akik, ha nincs is semmi külön érdemünk benne, az alapköveid *voltunk*” (Gábor A.: Doktor Senki. Bp. 1957. I, 222); „Bocsássatok meg *ti*, | *kik* még *tartóztatok*” (Kosztolányi: Vendégség közben); „Én állat volnék és szégyentelen, | *nélkületek*, *kik* *játszotok* velem —” (József A.: Le vagyok győzve ...).

A személyátsugárzás akkor is végbemehet, ha az első vagy második személyű névmás nincs kitéve a vonatkozó mellékmondat főmondatában.

Legtöbbször az első vagy második személyű alanyt nem jelöljük külön személynévmással. Az ún. rejtett alanyra vonatkozó értelmezői mellékmondatok az alanyi mellékmondatra emlékeztetnek: „Vagyok az ostoba anyag cselédje, | *Ki* úr *voltam* a szellemek fölött” (Kosztolányi: Vázlat); „Egy vagy | titkaimmal is, *ki* *tudod* a percet, | melyben angyal száll le kopott szobámba | s rezzen a hárfám” (Kosztolányi: Annyi ábrándtól remegett a lelkem... A bús férfi panaszai); „De fölöttünk már valahára, | *kik* nem *tudjuk*, mi az vigan élni...” (József A.: Fiatal életek indulója); „Csak vesztenétek velem, ha változnátok, *kik* a le[*g*]boldogabb osztály *vagytok* Magyarországon” (Mikszáth: Két választás Magyarországon I, 10).

Ritkábban a meg nem nevezett első vagy második személyű tárgyra is vonatkozhat mellékmondat. Az ilyen értelmezői mellékmondatok a tárgyi mellékmondatra hasonlítanak: „Rossz végzet tölté fűrtömet tömötté, | mert szomszéd szemek szögletes-zömökké | nyomtak, *ki* szépnek, szabadnak *születtem*, || s nemes-rohadni napmagányt *szerettem*” (Babits: Magamról); „Csodállak, *aki* *jöttél* e vig Kánába s *készítsz* | Setét erős bort nekünk könnyeid szent vizéből...” (Tóth A.: Ady Endrének). — Arra is akad példa, hogy a ki nem tett személynévmási birtokos jelzőre vonat-

kozik a mellékmondat; ez tehát olyan értelmezői mellékmondat, amely a birtokos jelzői mellékmondatra emlékeztet: „Fogadd üdvözetünket, | *Kik* téged ünnepelvén | Az Embert *ünnepeljük*...” (Juhász Gy.: Forel Ágostonnak). — A következő, szokatlan szerkesztésű vonatkozó mellékmondat pedig az első személyű személynévmás részeshatározói alakjához (*nekem*) kapcsolódnék, érdekes módon azonban az *annak* rámutatószó utal rá: „*S aki* azelőtt *mentem* is volna iskolába s nem is, *annak* hétfő most messzinek tűnt, pedig már csütörtök lehetett vagy péntek” (Tamási Á.: Bölcső és bagoly 192).

Látjuk tehát, hogy azokban az értelmezői vonatkozó mellékmondatokban, amelyek az első vagy második személyű személynévmáshoz közvetlenül kapcsolódnak, a személyátsugárzás következetesen érvényesül. A vonatkozó névmás felveszi az első, illetőleg második nyelvtani személyt, s ha a vonatkozó mondatban az alany szerepét tölti be, a vonatkozó mondat állítmánya személyben megegyezik vele, azaz első, illetve második személybe kerül. Ez az egyeztetési szabály olyan erejű, hogy még az elhallgatott személynévmásra vonatkozó mellékmondatokban is érvényre jut.

Ha az említett szabály alól mégis találunk kivételt, akkor ezt a magyar nyelv nyelvtani rendszerétől szokatlanul eltérő nyelvi jelenséget valamiféle különleges írói szándék hozhatta létre. József Attila mintegy kívülről szemléli önmagát, mikor ilyen sorokat ír le: „*Ó, mi vár még | reám, ki* immár *néma, hangtalan*” (Csend). Hasonló okból hasonló módon szerkeszti egy mondatát Kosztolányi is: „*Megsiratom magamat, ki* ma él...” (Lám ma újólaj... A bús férfi panaszai). Ez a mondat egyébként azt a ritka esetet is példázza, amikor az értelmezői mellékmondat nem személyes, hanem visszaható névmásra vonatkozik.

b) Némileg másképpen alakul az egyeztetés akkor, ha a főmondatban levő első vagy második személyű személynévmásnak értelmezője van, s a vonatkozó mellékmondat az így létrejött értelmezős szerkesztéshez tartozik. Ilyenkor nem föltétlenül értelmező jelzői, hanem többnyire egyszerű tulajdonságjelzői vonatkozó mellékmondattal van dolgunk. A mellékmondat ugyanis elsősorban a személynévmás értelmezőjére vonatkozik, rendszerint annak tulajdonságjelzőjét fejt ki, s a személynévmáshoz csak az értelmezőn keresztül, azaz közvetve kapcsolódik. Általában azonban ez a közvetett kapcsolat is elegendő ahhoz, hogy a személyátsugárzás bekövetkezzék. Az is lehetséges, hogy a mellékmondat a személynévmással és az értelmezővel szimultán vonatkozásban van. Ez a körülmény még jobban elősegíti a személyátsugárzás érvényesülését. A vonatkozó névmás tehát kölcsönveszi az értelmezett személynévmásnak első, illetve második személyét, s ha a vonatkozó mondatban az alany szerepét tölti be, a vonatkozó mondat állítmánya személyben megegyezik vele, azaz első vagy második személybe kerül: „*En Jónás, ki* csak a Békét szerettem, | harc és pusztulás prófétája lettem” (Babits: Jónás könyve III, 10); „*Aranyt neked, aranyt, tömjént és mirrhát, | a kisdednek, a dacosan nővőnek, | ki fölkanyarodsz új koroknak ormán...*” (Kosztolányi: Úgy írom néked, kisfiam e verset... A bús férfi panaszai); „...*mi, magyar nyelvészek, akik* a magyar nyelvtörténetnek, valamint a nyelvhasznítás-

nak idevágó tényeit ismerjük, tisztában vagyunk azzal, hogy a nominalis mondat nem melléktípus” (Pais: MNy. XLVI, 207).

Az említett szabály azonban nem kizárólagos érvényű. Előfordulhat ugyanis, hogy az író a jelzői mellékmondatot csupán az értelmezőre vonatkoztatja, így a vonatkozó névmásnak és a személynévmásnak közvetett kapcsolata is megszakad, s a vonatkozó névmásra nem sugárzik át a személynévmás személye. KLEMM — mint példáiból kihámozható — talán részben az efféle mondatokról írja: „Ha állítm. névszó, értelmező is van a főmondatban, néha ezzel egyezik meg a von. mondat állítmánya” (i. h.; a ritkítás tölem. R. E.). Ilyenkor a vonatkozó mellékmondat állítmánya harmadik személybe kerül: „Cibáljátok köpenyje szögletén, | ha nincs erőtök, majd segíték én, | a boldog örült, ki mindent leront” (Kosztolányi: Gyilkosok); „Mi nem búcsúztunk el soha, | Két meghitt, régi cimborá, | Ki együtt harcolt, álmodott” (Juhász Gy.: Móra Ferencnek).

Újabb irodalmunkban nem ritka az olyan meglepő mondatszerkezet, amelyből az értelmezett szó elmarad, s így az értelmező nagyobb önállóságot kap. Ezzel a mondatípussal nemrégiben részletesen foglalkozott HERCZEG-GYULA (Nyr. LXXX, 55). Szerinte elsősorban az értelmezett alany hagyható el. Ehhez hozzátehetjük: többnyire az értelmezett első személyű alany. Így van ez a HERCZEGTől idézett Tóth Árpád-sorokban is; „Álmodtam, húsz éves gyerek, | Milyen leszek majd mint öreg”; „Huszonhét esztendőm viszem batyumban, | Elfáradt vándor, céltalan uton” (i. h.). Efféle mondatok elég gyakran fordulnak elő Juhász Gyulánál s — mint HERCZEG is mondja — Babitsnál is. Csak azt nem értem, miért állítja HERCZEG, hogy Kosztolányi műveiből hiányoznak (i. h.), mikor bőven lehetne onnan is idézni ilyeneket: „Az időm azzal ölöm, | ezt a semmit örömlöm, | árva molnár örömlöm . . .” (Unalom); „Diákkoromban, vékony kis legényke | fölnéztem a didergő csillagokra . . .” (A bús férfi panasza); „Sakkoztunk egyszer három nagydiákok | vörös tűznél, szigorú téli éjjel” (uo.); stb. — Egyébként már SIMONYI is idéz Báróczi nyomán Révaitól ilyen mondatot: „Eszedbe jutottam szegény barátod” (A jelzők 134). Vö. még PAPP ISTVÁN: MNy. XLVI, 23; KLEMM, i. m. 137 és PaisEml. 230.

Mi történik abban a ritka esetben, ha a jelzői mellékmondat ilyen önállósult értelmezőre vonatkozik? Azt várhatnók, hogy ilyenkor a személyátsugárzás nem érvényesül, hiszen az értelmezőnek az értelmezett személynévmással való kapcsolata nagyon meglazul, az értelmező töle szinte független mondatrészre — látszólagos alannyá — válik, tehát a rá vonatkozó mondat állítmánya harmadik személybe kerül. Valóban, így van ez József Attilánál: „Ó, zordon szépség, trónusodhoz jöttem, | bús koldusod, ki elfáradt szegény” (Ó, zordon szépség . . .). De ellentétes, személyátsugárzásos példa is idézhető — éppen Kosztolányitól: „Ahányszor néztük [ti. az arcképet], remegett a felkünk, | múlt és jövő, akik egymásra lertünk . . .” (Rózsa).

Az elhallgatott, de értelmezett személynévmás nemcsak az alanynak, hanem más mondatrésznek a szerepét is betöltheti. Az önállósult értelmező ilyenkor látszólag ennek a mondatrésznek helyébe lép. Ha erre az önállósult értelmezőre jelzői mellékmondat vonatkozik, ugyanaz a helyzet

állhat elő, mint az előbbi mondatokban: a személyátsugárzás érvényesülhet is, meg nem is. Ezt a kétféle egyeztetési lehetőséget finom költői esz-közként használja fel Juhász Gyula „Nefelejcs” című versének I. felében:

„Bús Morva mentén árva kis Szakolca,
Emlékszel-e a régi vándorodra,

Ki itt *tanyázott* két keserű évet
És bús ifjúból bölcs öreg legény *lett*?

Ki szelek szárnyán *sóhajtottam* vissza
A Tisza táját vágyó *dalaimba*

S úgy *álltam* árván a magyar határon,
Mint Toldi ős a nyári pusztaságon

És úgy *idéztem* büszke Budapestet,
Mint bánatos szerelmes, aki szenved

És úgy *idéztem* az öreg Gvadányit,
Mint tékozló fiú, ki hazaáhit.

És úgy *öleltem* a szláv mélabút itt,
Mint beteg nővért, aki édesbúsít.”

Az olvasó eleinte nem gondolhatja, hogy az első versszakban a *régi vándorodra* kifejezés mögött maga a költő rejtőzik. A *régi vándorodra* szerkezet ugyanis kezdetben önálló határozónak látszik, amely egy harmadik személyt jelöl. Ezt az illúziót fokozza, hogy a hozzá kapcsolódó első vonatkozó mondatpárban — a második versszakban — harmadik személyűek az állítmányok (*tanyázott, legény lett*). Csak a harmadik versszaktól kezdődő, egymással kapcsolatos viszonyban álló vonatkozó mondatok láncolatában lelezi le magát a költő. Az első személyű állítmányok (*sóhajtottam, álltam, idéztem, öleltem*) fokozódó erővel korrigálják a szándékosan keltett tévhitet, s világos lesz, hogy a *régi vándorodra* szerkezet nem önálló határozó, hanem az elmaradt első személyű határozónak értelmezője, tehát így értendő: *rám, régi vándorodra*. A költő szemérmes énje, amely kezdetben hátrahúzódott, homályba burkolózott, egyszerre csak kitárulkozik a meghitt ismerős előtt: saját magáról beszél, mikor a bús Morva menti árva kis Szakolcát régi vándorának emléke felől faggatja.

c) Értelmezett személynévmásnak tekinthető — tágabb értelemben — a megszólítás is (vö. SIMONYI, A jelzők 134; KOLESZÁR ANDOR, A megszólítás mint mondatrész). A megszólításra vonatkozó jelzői — rendszerint tulajdonságjelzői, ritkábban értelmezői — mellékmondatokban is megfigyelhető a személyátsugárzás. Mivel a megszólítást — a többes szám első személy szórványos előfordulását nem számítva — a második személyhez intézzük, a hozzá kapcsolódó jelzői mellékmondat állítmánya második személybe kerülhet. A harmadik személyű „magázó” megszólítások a személyátsugárzás szempontjából nem jönnek számításba.

A második személyhez intézett megszólítások kisebbik részében valóban ott találjuk a második személyű névmást és annak értelmezőjét: „*Ó te Jövő, aki jössz és senkise sejt, hogy itt vagy; | jössz és senkise lát, jössz sűrű fátyol alatt, | mit hoztál, idegen?*” (Babits: Május huszonhárom Rákospalotán); „*A szátokra veszitek ennek a derék embernek a nevét, ti semmiházi szemétnépek, akik még azt se érdemlitek meg, hogy Sándor a hétköznapló csizmáját hozzátok kenje!*” (Móra: A Sándor körül. Kincsásás halottal 247). — A megszólításként álló értelmezős szerkezet egyébként lehet fordított is (a személynév más benne az értelmező): „*Jajjaj, édesapám, | halott édesapám, egyetlen, igazi | férfirokonom te, aki úgy szerettél, ha most látnál engem?*” (Kosztolányi: Mint a magnézium . . .).

A legtöbb megszólításban azonban nem szerepel a személynév más, a rá vonatkozó mellékmondatba rendszerint mégis belesugárzik a második személy: „*Kedves olvasó, aki most elindultál, hogy utánam gyere be-tűim erdejébe, joggal várod el tőlem, hogy mondjak valamit Schenk I. Jánosról, regényem hősről!*” (Gábor A.: Doktor Senki I, 18); „*Bethlehem leányi, kik anyák voltatok, | Ne irigyeljétek e kettős bánatot, | Ne irigyeljétek!*” (Arany: Ráchel siralma). — Előfordulhat, hogy a megszólításra vonatkozó jelzői mellékmondat megelőzi magát a megszólítást: „*Ki megnyitod kelyhed mósolyogva, kéken, | Légy üdvöz, üdvöz, kedves ibolya!*” (Tompá: Az első ibolyához); „*Ó, kik nőttök felhőt leveledzvéen, | bodzás kis fenék — | nézzétek, im, országúton, némán | vándorolnak ki a jegenyék!*” (József A.: Magyar Alföld). — Olykor csupán maga a második személybe tett vonatkozó mellékmondat tölti be a megszólítás szerepét: „*Ki úgy véled, nyomot hagysz a világnak, kérdezd a szőnyeget . . .*” (Babits: Csák posta voltál). József Attila egy második személyű megszólító-vonatkozó mondatot verscímül is felhasznál: „*Aki szeretni gyáva vagy*” (a vers így kezdődik: „*Te rongy, aki szeretni gyáva vagy . . .*”).

A megszólításra vonatkozó jelzői mellékmondatok a kitett vagy odagondolt személynév mással csak közvetett kapcsolatban vannak, akár csak a b) pontban említett értelmezős szerkezetekre vonatkozó mellékmondatok. A kapcsolat közvetettségét néha az az érdekes jelenség is mutatja, hogy ha a megszólítás dolognév, jelzői mellékmondatának élén olykor nem a személyre utaló (*a*)ki, hanem a dologra vonatkozó (*a*)mely név más áll, bizonyítva, hogy a mellékmondat elsősorban, közvetlenül a megszólításként álló dolognévhez kapcsolódik. Ugyanakkor azonban a második személlyel való közvetett kapcsolat is hatással van a mondat szerkesztésre, s a mellékmondat állítmánya második személybe kerül: „*Kiapadsz-e, harag, | Te zuhatagos | Vad bérci patak, | Mely zúgva rohantál | A mélybe s vetettél | Szilaj habokat . . .*” (Petőfi: A haraghoz); „*Áldott cigány időm, áldott elektromosság, | mely mostan is hullasz, heves fényt szaporázva, | ingmellemen inog, remeg egy régi pászma, | de sugaraid arcom csak fanyalagva mossák*” (Kosztolányi: New York, te kávéház . . . A bús férfi panasza).

A közvetett kapcsolat oly mértékben is meglazulhat, hogy a személy-átsugárzás nem jut érvényre, s a mellékmondat állítmánya harmadik személyű lesz: „*Szent arany gím, régi kedvünk, | Aki fénylett, aki eltűnt, | Hol keressünk, hol felejtünk, | Borral, vérrel, hogy temessünk?*” (Juhász

Gy.: A szent szarvas); „Köszöntelek, *ti bátrak*, | *Ti boldogok*, kik az egekbe törnek, | *Kik* vigan *nekivágnak* | *Ős* rejtelemnek és titkos jövőnek” (Juhász Gy.: És mégis . . .).

A megszólításra vonatkozó mellékmondatok tehát nagyjából azonos jellegűek az értelmezett személynévmásra vonatkozó mellékmondatokkal. Egy pontban mégis eltérnek tőlük. Megtörténhet ugyanis, hogy csupán maga a második személyű névmás tölti be — értelmező nélkül — a megszólítás szerepét. Az efféle megszólításra vonatkozó mellékmondatok voltaképpen egybevágnak azokkal a személynévmáshoz közvetlenül kapcsolódó mellékmondatokkal, melyeket az a) pontban vizsgáltunk, azaz értelmezői mellékmondatnak minősülnek, s a személyátsugárzás szinte kizárólagosan érvényesül bennük: „S *te*, *ki* annyinak *vagy* megnyugtatására, | Száll-e megnyugovás lelked hullámára?” (Petőfi: Tompa Mihálynál); „Oh, *ti*, a *kik* jobb felemnek | Már e földön mély sirt *ástok*: | Oly bizonyos hát tudástok, | Hogy helye sincs védelemnek?” (Arany: Honnan és hová?).

d) Az első és második személy nemcsak közvetlenül, nem is csupán az értelmező, illetve a megszólítás közvetítésével, hanem a névszói állítmányon — pontosabban: a névszói-igei állítmány névszói részén — keresztül is átsugározhat a vonatkozó mellékmondatra. Ha a főmondat első vagy második személyű alanyához nominális állítmány kapcsolódik, s erre jelzői (tulajdonságjelzői, esetleg értelmezői) mellékmondat vonatkozik, a mellékmondatot bevezető vonatkozó névmás felveheti az első vagy második nyelvtani személyt. S ha a vonatkozó névmás a mellékmondatban az alany szerepét tölti be, a mellékmondat állítmánya első, illetve második személybe kerülhet: „... s *én* az az ember vagyok, *ki* az igazért a szépet is föláldozom” (Petőfi: Válogatott prózai írásai. Bp. 1950. 146); „*Mi* vagyunk ó jaj, a *bús madarak*, | *Kik* az örök ég eresze alatt | *Várjuk*, mikor zeng és mikor szakad | Szegény, szegény szívünkre ama nagy, | Amaz utolsó és örök ítélet!” (Juhász Gy.: A szerzetes hóráiból). Ilyenkor a főmondatban az alany és az állítmány azonosítását, sőt azonosulását figyelhetjük meg, s ez a körülmény magyarázza, miért veheti át — és adhatja tovább — az állítmányi névszó a főmondat alanyának személyét.

A személynévmásnak és a vonatkozó mondatnak a névszói állítmány által létesített kapcsolata sokkal lazább annál a viszonynál, amelyet az értelmező közvetít.¹ Ezért a nominális állítmányra vonatkozó személyátsugárzásos mondatok nem túlságosan gyakoriak. A személyátsugárzás a legtöbb esetben nem érvényesül (tehát korrigálnunk kell KLEMMet, aki azt írja, hogy ha állítmányi névszó is van a főmondatban, akkor n é h a ezzel egyezik a vonatkozó mondat állítmánya), s hiába van a főmondatban első vagy második személyű alany, a vonatkozó jelzői mellékmondat többnyire kizárólag az állítmányi névszóhoz kapcsolódik, s így saját állítmánya har-

¹ A kapcsolat lazaságát itt is jelezheti az a körülmény, hogy ha az állítmány névszói része dolognév, a jelzői mellékmondatot néha nem a személyre vonatkozó (a)ki, hanem a dolognévre utaló, azaz az állítmányi névszóra közvetlenül vonatkozó (a)mely névmás vezeti be. Ennek ellenére a főmondat alanyának személye hatással lehet a mondat szerkesztésre, s a mellékmondat állítmánya első vagy második személybe kerülhet: „*Szív* valál a multban, *mely* szünetlen *vertél*. | A szent szabadságért lángoló szív, Erdély” (Arany: Erdély).

madik személyben marad: „[Érezzem,] Hogy én is tavaszi újjulások | *Fia*.
vagyok, *ki* siron is *kihajt* . . .” (Juhász Gy.: Áldott e bánat); „Vitézem, oh
te nem voltál a zordság | Vitéze, *vén diák* csak, *kálvinista*, | *Ki* kósza far-
sang vig kulaccsát *itt*a | S a gráciák kezébe *tette* sorsát” (Tóth Á.: Cso-
konai).

Ennek a kétfajta egyeztetési lehetőségnek együttes felhasználására is
akad költői példa, bár a kettősséget itt inkább csak formai okok (rim, rit-
mus) indokolják:

„Én vagyok hát az az ember,
A ki annyit *szenvédék*?
A kinek szívéen a hány nap,
Annyi átok feküvék.

Én vagyok hát az az ember,
Ki most a *legboldogabb*?
Ki, míg a világ világ lesz,
Boldogságban párt nem *ká p*.”

(Petőfi: Birom végre Juliskámat . . .)

Különösen akadályozza a személyátsugárzást az a körülmény, ha a
személynévmási alany a főmondatban nincs kitéve: „Voltam *könyvüggy-
nök*, *ki* nem olvas, de *ád* | Móriczot, Shawt, Barbusset, Cocteau meg
Zolát” (József A.: Állás nélkül . . .); „Épp ebből tetszik ki, hogy nem va-
gyunk *szűkkeblű nyárspolgárok*, *akik* ha a harmadik faluban tűz van, *ki-
ejtik* a villát a kezükből” (Németh L.: Történeti drámák II, 211). Ha a
névszói állítmánynak még értelmezője is van, s a vonatkozó mondat ehhez
az értelmezőhöz kapcsolódik, a főmondat alanyának személye e kettős
közvetítő közegen nem bír átsugározni, s ilyenkor szinte mindig harmadik
személyű lesz a vonatkozó mondat állítmánya: „Lennék én *folyóvíz*, | *He-
gyi folyam árja*, | *Ki* darabos utját | Sziklák között *járja* . . .” (Petőfi: Len-
nék én folyóvíz . . .); „*Álom* vagy magad: a *múlt álma*, *ki* halni *szeret-
ne* . . .” (Babits: Május huszonhárom Rákospalotán).

e) Azok az első vagy második személyre — akár közvetlenül, akár
közvetve — vonatkozó mellékmondatok, amelyeket eddig vizsgáltunk,
jelzői (értelmezői vagy tulajdonságjelzői) alárendelt mondatok voltak.

A személyátsugárzás jelensége azonban nem korlátozódik a jelzői
mellékmondatokra. Ha tudniillik a főmondatnak első vagy második sze-
mélyű alanyához állítmányi mellékmondat kapcsolódik, az állítmá-
nyi mellékmondatot bevezető vonatkozó névmásra átsugározhat a főmon-
dat alanyának személye. S ha ez a vonatkozó névmás az állítmányi mel-
lékmondatban az alany szerepét tölti be, az állítmányi mellékmondat
állítmánya személyben megegyezik vele, azaz első, illetve második sze-
mélybe kerül: „*Te* vagy az, *aki* minden kis ágybeli diadaloddal *lefutsz* a
cimboráidhoz” (Németh L.: Iszony. 252); „*Mikor* zsibbadás ült minden
külső tagon, | *Te* valál az, a *ki* *lúktettél* szabadon” (Arany: Erdély). Az
efféle mellékmondatok állítmányi jellegére nézve vö. KLEMM.: MNy. L.
452.

Ezek a mondatok némi rokonságot mutatnak a d) pontban említettekkel, hiszen a személyátsugárzás mindkét típusban a nominális állítmánnyal kapcsolatos. Előfordulásuk aránya is nagyjában azonos. Abban is hasonlít egymáshoz a két mondat típus, hogy mindkettőnek gyakoribb a személyátsugárzás nélküli változata, tehát az első vagy második személyű alanyhoz kapcsolódó állítmányi mellékmondatban is többnyire harmadik személyű az állítmány: „Ezt én mondom, és *én* az vagyok, *aki* soha sem *hazudik*” (Petőfi: Válogatott prózai írásai 162); „Mert *te* vagy *aki fordít* rosszat jóra, | minden gonosznak elváltoztatója” (Babits: Jónás könyve IV, 2); „*Mi* vagyunk, *babért ki* | Ott mostan *arat*...” (Arany: „A tölgyek alatt”); „Lám-lám, nevetve jöttök, nem tudva, hogy *ti* vagytok *Az, ki eligazítja* | az üres keretekben a képeket...” (József A.: Egy ifjú pár; érdekes, hogy a két utóbbi példában a főmondat többes számú alanyára egyes számú állítmány következik).

Vannak olyan állítmányi vonatkozó mellékmondatok, amelyekben csak látszólag van személyátsugárzás. Főmondatuk alanya első vagy második személyű, s a mellékmondatban levő ige — mely ez esetben mindig a létige — szintén első vagy második személybe kerül: „Nem bánatnak már engem e bánatok, | Nem az voltam én, *aki* ma már *vagyok*” (Juhász Gy.: Régi verseim elé); „Nem az vagyok, *ki voltam* egykor, | Belőlem a jobb rész kihalt” (Arany: Letésem a lantot); „Légy, mondtam (majd: Ne légy!) az, *aki vagy!*” (Szabó Lőrinc: A huszonhatodik év 116); „Te még haláloed után is az vagy, *aki voltál!*” (Hétfői Hírek. 1957. szept. 23. 3).

Ezekben a mondatokban véleményem szerint nem a puszta létige az állítmány, hanem névszói-igei állítmány van bennük, s ennek névszói része a vonatkozó névmás. A mellékmondat állítmánya azért került első vagy második személybe, mert a mellékmondat alanya első, illetve második személyű, de hangsúlytalan lévén, nincs személynévással megjelölve (ún. rejtett alany). — Azt, hogy a fenti típusú mellékmondatokban a vonatkozó névmás az állítmányba tartozik, a következőkkel támogathatom.

A mellékmondatot bevezető vonatkozó névmás nemcsak főnévi, hanem melléknévi természetű is lehet, például Petőfinek ebben a — két állítmányi alárendelést is tartalmazó — mondatában: „*Ő* olyan, *amilyen volt*, s olyan lesz, *amilyen most*” (Válogatott prózai írásai 147). Aligha vitatható, hogy az *amilyen* vonatkozó névmást az első mellékmondatban az összetett állítmány (*amilyen volt*) névszói részének, a másodikban pedig névszói állítmánynak kell tekintenünk. Az állítmányok itt természetesen harmadik személyűek, hiszen a mellékmondat rejtett alanya harmadik személyű. Ha azonban a rejtett alany első személyű lenne, az állítmányok is első személybe kerülnének: „*Én* olyan vagyok, *amilyen voltam*, s olyan leszek, *amilyen vagyok*”. S ahogy nemcsak a melléknév, hanem a főnév is lehet nominális állítmány, úgy nemcsak a melléknévi, hanem a főnévi vonatkozó névmás is betöltheti az állítmányi névszó szerepét, mint például Petőfinek ebben a másik, az előbbihez hasonló szerkesztésű mondatában: „... s én vagyok, *aki voltam*, leszek, *aki vagyok*, igaz barátod” (uo. 163). — Sőt nemcsak az (*a*)*ki*, hanem az (*a*)*mi* névmás is lehet az

összetett állítmány névszói része, főleg akkor, ha a mellékmondat olyan állítmányt fejt ki, amelynek igei része — a főmondatban — a *lesz* igének valamelyik alakja (éppen ezért az ilyen mellékmondatok rámutatószó hiányában esetleg eredményhatározói mellékmondatnak is felfoghatók): „... boldog akartál lenni és hiába, | hát *légy mi vagy*: végkép boldogtalan” (Kosztolányi: Számadás); „No s megvagyok már. *Lettem, ami lettem*” (Babits: Magamról).

Az utóbbi mondatban a mellékmondat összetett állítmányának igei részeként is a *lesz* ige egyik alakja szerepel. S ha a vonatkozó névmás a *lesz* igével együtt összetett állítmányt (*ami lettem* stb.) alkothat, akkor a *lesz* ige főnévi igenevével együtt (*aki lenni, ami lenni* stb.) betöltheti a talán „összetett tárgy”-nak nevezhető szerkezet szerepét (vö. a „Szeretnék *tanár lenni*” mondat elemzéséről folytatott vitát: Nyr. LXXVII, 114—21; LXXVIII, 42—3; LXXIX, 17—23, 195—8, 285—9; LXXX, 15—8; s különösen: TOMPA: uo. LXXIX, 199—203), tehát a következő mondatokban a vonatkozó névmás a tárgy részének (esetleg a *lenni* igenév ragtalan eredményhatározójának) tekinthető: „Te jó, | *ami akartam lenni*, régen, egykor, | most az te vagy” (Kosztolányi: Hatalmas ősz... A bús férfi panaszai); „No de én hiszem, | Hogy valahol egyszer majd az leszek, | *Aki akartam lenni*” (Juhász Gy.: Ónarckép).

Megfordítva a dolgot: ha a leíró nyelvtani szemlélet szerint a „Tanár szeretnék lenni” mondat *tanár lenni* szerkezete ugyanolyan nyelvtani alakulat, mint mondjuk a „Nem az vagyok, aki szeretnék lenni” mondat *aki lenni* szerkezete, akkor a „*Tanár leszek*” mondatot alkotó szerkezet ugyanolyan jellegű, mint a „Nem az vagyok, aki leszek” mondat *aki leszek* szerkezete; a „*Tanár vagyok*” mondatot alkotó szerkezet ugyanolyan jellegű, mint a „Nem az vagyok, aki vagyok” mondat *aki vagyok* szerkezete; s a „*Tanár voltam*” mondatot alkotó szerkezet is ugyanolyan jellegű, mint a „Nem az vagyok, aki voltam” mondat *aki voltam* szerkezete. S mivel e mondatok *tanár leszek, tanár vagyok, tanár voltam* szerkezeteiben a *tanár* főnév az összetett állítmány névszói részének minősül, úgy a fenti mondatok *aki leszek, aki vagyok, aki voltam* szerkezeteiben lévő vonatkozó névmást is az összetett állítmány névszói részének kell tekintenünk.

E problematikus állítmányi mellékmondatok alanyának személye megegyezett főmondatuk alanyának személyével. De akkor miért állítottuk, hogy itt nem érvényesül a személyátsugárzás? Miért mondtuk, hogy a mellékmondatoknak ún. rejtett alanyuk van? E kérdésre részben már az eddigiek alapján is válaszolhatunk. Az állítmány személyben az alanyval egyezik meg, s ha az említett mondatokban a vonatkozó névmás nem alany, akkor a mellékmondat állítmánya nyilvánvalóan nem azért került első vagy második személybe, mert a vonatkozó névmásba besugárzott a főmondat alanyának első vagy második személye.

De az a körülmény, hogy tárgyalt állítmányi mellékmondatainkban rejtett alany van, még világosabb lesz, ha párhuzamba állítjuk velük a következő hasonló szerkesztésű jelzői mellékmondatokat: „*A kisgyerek, ki voltam*, mégis él még” (József A.: Kirakják a fát); „*A kis kölyök, ki voltam*, ma is él” (uo.); „*Az a kis fiú jár el hozzám, | Mostanában, nevetve, holtan, | Aki voltam*” (Ady: Egy ismerős kis fiú).

Ezekbe a vonatkozó mondatokba a főmondatból semmiképp sem sugározhatott át az első személy, állítmányuk mégis első személybe került: tehát bennük első személyű rejtett, ki nem emelt alany van, s ezzel egyezik az *aki voltam* névszói-igei állítmány. Ha a mellékmondat alanyának személyét ki akarjuk emelni, akkor az alany személynévmás formájában rögtön jelentkezik. Ilyen mondatszerkesztést szemlélhetünk Kosztolányi „A szegény kisgyermek panasza” című versciklusának egyik darabjában: „Már néha gondolok a szerelemre. | Milyen lehet — én Istenem — milyen. | Találkoztam tán vele messze messze, | valahol Andersen meséiben? | Komoly és barna kislány lesz. Merengő. | A lelke párna, puha selyemkendő. | ... | *Egy lány, ki én vagyok.* Hozzám hasonló.” — (A személynévmás kiemelése persze a vonatkozó mondat lélektani strukturáját megváltoztatja, legalábbis a lélektani elemzés szempontjából itt az *aki* alanyok, az *én vagyok* pedig állítmánynak minősül.)

Több oldalról is bizonyítható tehát, hogy bár az állítmányi mellékmondatokba belesugározhat a főmondat alanyának első vagy második személye, a „Nem az vagyok, *aki voltam*”-típusú mondatokban nem személyátsugárással van dolgunk.

f) Megállapítottuk, hogy a vonatkozó mellékmondat alanyának — a vonatkozó névmásnak — és állítmányának egyeztetésében megmutatózó személyátsugárzás az első vagy második személyű személynévmáshoz kapcsolódó értelmezői mondatokban érvényesül legkövetkezetesebben, de gyakori az értelmezős személynévmásra s különösen a megszólításra vonatkozó tulajdonságjelzői (olykor értelmezői) mellékmondatokban is. Ezenkívül — ritkábban — előfordulhat azokban a tulajdonságjelzői (esetleg értelmezői) mellékmondatokban, amelyek első vagy második személyű alanyhoz tartozó állítmányi névszóra (az összetett állítmány névszói részére) vonatkoznak, továbbá az olyan állítmányi mellékmondatokban, amelyek a főmondat első vagy második személyű alanyának állítmányát (pontosabban ennek névszói részét) fejtik ki.

A fentiekén kívül elvéve néhány más esetben is kölcsönveheti a vonatkozó névmás a főmondatban előforduló első vagy második nyelvtani személyt. Az állítmányi névszóra vonatkozó mellékmondatokhoz hasonlóan a factivushoz, praedicativushoz, translativushoz stb. kapcsolódó mellékmondatokra is hathat — közvetett módon — a főmondatban lévő névmás személye, pl. „Ne nézz *engem* o l y a n n a k , *aki* nem *tartom* meg a szavamat!” — A következő példa pedig azt mutatja, hogy másfajta határozói mellékmondatra is átsugározhat a főmondatból az első vagy második nyelvtani személy: „*Mi* a z o k k ö z é tartozunk, *akik* dicséréttel *beszélhetünk* a játékvezetőről” (Népsport. 1957. szept. 17. 2).

2. Eddig olyan vonatkozó mellékmondatokkal foglalkoztunk, amelyekben a vonatkozó névmás az alany szerepét töltötte be. Vajon megmutatható-e a személyátsugárzás azokban a vonatkozó mellékmondatokban, amelyeknek élén álló vonatkozó névmás a vonatkozó mondat állítmányának nem alanya, hanem t á r g y a ?

A tárgy és az állítmány személybeli egyeztetése az állítmány tárgyas ragozásában fejeződik ki. A magyar tárgyas ragozás — egy esettől eltekintve — csak a harmadik személyű határozott tárgyra utal. A harma-

dik személyű tárgyra utaló igealakok azonban a mi szempontunkból két okból sem jöhetnek számításba. Először is azért, mert a harmadik személynek a főmondatból a mellékmondatba történő esetleges átsugárzása nem befolyásolja a vonatkozó névmásnak nyelvtani személyét, hiszen a vonatkozó névmás önmagában úgyszólván harmadik személyű. Másodszer pedig azért, mert a vonatkozó névmási tárgyra a mai nyelvrendszerben nem utalhat tárgyas ragozás: a vonatkozó névmási tárgy ugyanis határozatlannak számít, tehát mellette az ige alanyi ragozású. Az egyetlen kivétel az *amelyik* névmás, ez a régi nyelvben általában tárgyas ragozást vonzott, újabban azonban egyre gyakrabban hallani és olvasni vele kapcsolatban alanyi ragozású igét (vö. SIMONYI: BpSzle. CLXVIII, 390; KLEMM, Tört-Mondt. 495).

A régi nyelvben egyébként az *(a)ki*, *(a)mely*, *(a)mi* vonatkozó névmás is betölthette a határozott tárgy szerepét, többnyire akkor, ha a főmondatnak az a része, amelyre vonatkozott, határozott fogalmat fejezett ki (vö. SIMONYI: i. h.; KLEMM: i. h.). KLEMM egyebek között ilyen mondatokat idéz: „ez tyztasagot: *mellet ysten adta nekem*” (JókK. 48); „megielonte az o fiat, *kit* mikent holtat *siratia vala*” (NádK. 446). Ilyenkor a főmondat harmadik személyű tárgyának határozottsága sugárzott bele a vonatkozó névmásba. Ma azonban az efféle egyeztetés nyelvi helytelenségnek számít, nyelvművelő irodalmunk súlyos hibaként bélyegzi meg (l. legutóbb Magyar Nyelvhelyesség 238).

Az első személyű tárgyhoz alanyi ragozású igealak kapcsolódik. Ha tehát a főmondatban előforduló első személy átsugárzik is a vonatkozó névmási tárgyra, ennek nincs egyeztetési következménye, hiszen a vonatkozó mellékmondat igéje amúgy is alanyi ragozásba kerülne. Ugyanígy áll a dolog a második személy esetleges átsugárzásával kapcsolatban is — egy esettől eltérően. Ez az eset azonban különös figyelmet érdemel.

A második személyű tárgyra tárgyas igealakkal utalunk akkor, ha az alany egyes szám első személyű. Ez az elszigetelt igealak — mint ismeretes — *-lak*, *-lek* személyragot kap. Ha a vonatkozó mellékmondat — közvetlenül vagy közvetve — a főmondatban lévő második személyű névmásra vonatkozik, s a vonatkozó névmás a mellékmondatban a tárgy szerepét tölti be, a mellékmondat alanya pedig egyes szám első személyű, akkor a vonatkozó névmásba átsugározhat a főmondatból a második nyelvtani személy, s a vonatkozó mondat állítmánya második személyű tárgyra utaló *-lak*, *-lek* személyragot kaphat.

Ez a nyelvi jelenség, mivel az említett hármas feltételhez van kötve, igen ritka, s persze a három feltétel teljesülése esetén sem mindig következik be. Tudniillik erősebb nála az a törvényszerűség, hogy a vonatkozó névmási tárgy mellett az igének alanyi ragozásba kell kerülnie. Ebben az esetben azonban még az iskolázott nyelvérzék sem igen tiltakozik a tárgyas ragozás használata ellen. Próbát tettem több egyetemi oktatóval, tudományos dolgozóval — köztük nyelvészekkel is —, s a megkérdezettek féle második személyre utaló tárgyas ragozást használt ezekben a mondatokban: „*Te, akit* én már régóta *kereslek*, most végre itt vagy” (közvetlen személyátsugárzás; értelmezői mellékmondat); „*Te vagy az, akit* én már régóta *kereslek*” (közvetett személyátsugárzás; állítmá-

nyi mellékmondat). S bár a szigorú szabályok mindkét mellékmondatban az alanyi ragozás (*keresek*) használatát követelnék meg, hasonló mondatokkal nemcsak a beszélt, hanem az irodalmi nyelvben is találkozhatunk. Csokonainál ezt olvassuk: „Olly társat nem lelek, | A millyet tisztetek | *Benned, kit végekpen eleresztelek!*” (Méltó pár). Sőt a rendkívül kiművelt nyelvérzékű Kosztolányi is leír egy ilyen mondatot: „De te maradj itt és beszélj helyettem, | *kit embernek neveztelek, kis Ádám*” (Ügy írom néked, kisfiam e verset... A bús férfi panaszai). Az irodalmi nyelvben azonban jóval gyakoribb a szabályosabb alanyi ragozás: „*Kit elhagyta m: szülőhelyem!* | s ki jöttél mindenütt velem: | ég! küldj egy madarat!” (Babits: Szekszárd, 1915 nyarán); „Igen, te voltál az egyetlen, | *Akit szerettem* eddig életemben...” (Petőfi: Múzsám és menyasszonyom); „No, Gergő öcsém — toppant eléje a kisbíró —, te vagy az, *akit én keresek*” (Móra: A dorozsmai varjú. Kincsásás halottal 224); „Töletek féltém, kemény emberek, | *ti fadóbalók, akiket csodáltam?*” (József A.: Kirakják a fát); „Hogy vertek engem, *kisfiam, nőm, | kiket szerettek, édesek...*” (Kosztolányi: Verés). Az irodalmi példákön egyébként azt is megfigyelhetjük, hogy azok a vonatkozó mondatok, amelyekben az ige tárgyias ragozása, a személynévmással közvetlen kapcsolatban vannak, az alanyi ragozásaú ígét tartalmazó mellékmondatok pedig jórészt csak közvetve kapcsolódnak a második személyú névmáshoz.

A vonatkozó névmás melletti, második személyre utaló tárgyias igealakokkal tudomásom szerint eddig sem nyelvtani, sem pedig nyelvhelyességi irodalmunk nem foglalkozott, s így a nyelvművelők nem is foglalhat-tak állást velük kapcsolatban. Az elmondottak alapján bizvást kijelenthet-jük: nyelvhelyességi szempontból nem lehet úgy elbírálni őket, mint a harmadik személyre utaló tárgyias igealakok alkalmazását a vonatkozó névmási tárgy mellett, azaz használatukat nem szabad hibának minősíteni. A második személyre utaló egyetlen, elszigetelt tárgyias igealak annak következtében, hogy nem illeszkedik bele a tárgyias ragozás rendszerébe, nem különül el szigorúan az alanyi ragozástól. Nyelvművelőink más vonatkozásaú analógiás használatát is már régóta megengedhetőnek tartják az alanyi ragozás helyett: „*sietlek értesíteni*”; „*téged jöttelek megsza-badítani*”; stb., míg a hasonló alakulása, de harmadik személyú tárgyra utaló „*igyekezni fogom útját egyengetni*”-féllel csak újabban kezdünk meg-békülni (vö. SIMONYI: Nyr. IX, 518, XXIV, 330; SZINNYEI: uo. 281; LEHR: MNy. I, 127; KLEMM, i. m. 130—1; N. J. B.: Msn. I, 124, 128; Msn. IV, 30; BALASSA, A magyar nyelv könyve 323; T. J.: Nyr. LXXVIII, 118; Magyar Nyelvhelyesség 241; stb.).

3. A személyátsugárzás hatással lehet a vonatkozó mellékmondatban előforduló birtokos személyragos szó ragjának személybeli egyeztetésére. Ez elsősorban az 1. pontban említett mondatokon figyel-hető meg: az olyan személyátsugárzásos vonatkozó mondatokon, melyek-ben a vonatkozó névmás az alany szerepét tölti be. Ha az efféle vonatkozó mellékmondatban olyan birtokos személyragos szó van, amelynek az alany nem birtokos jelzője ugyan, de birtokosa, ennek a szónak birtokos személyragja a főmondatból a mellékmondatba átsugárzott nyelvtani személyre utal: „Dolgozz, jó orvos, *ki nem andalítasz; | ki mu z s i k á d uj-*

jaival tapintva lelkünk, mind oda tapintasz, | ahol a baj” (Illyés: Bartók); „Jaj, nem lehet azt soha kőre róni, | mit szenvedünk, kik építjük ma nyúlánk, | egekbe vágyó óriási *gúlánk*, | bár meg se látják e kor Fáraói” (Kosztolányi: A nagyvárosban éltem . . . A bús férfi panaszai). A birtokos személyrag olyan személyátsugárzásra is felhívhatja a figyelmet, amely különben rejtve maradna, mert a vonatkozó névmás nem alanya a mellékmondatnak: „Fölkelt-e a föltámadás | Majd *tégedet*, | *Kit gyermeke d* [nem: *gyermeke*] siralma sem | Ébreszthetett?” (Petőfi: Az árva lány); „*Mi, magyar beszélők, akiknek* a nominalis mondatforma a *vérünkben* [nem: *vérükben*] élő természetesség, . . . tisztában vagyunk azzal, hogy a nominalis mondat nem melléktípus” (Pais: MNy. XLVI, 207). Persze ilyenkor az is lehetséges, hogy a személyátsugárzás nem érvényesül: „Nem így azonban *én, akinek* átkos *szenvedélye* [nem: *szenvedélyem*] több figyelmet fordítani a nyakkendő t árusító emberre, mint a nyakkendőre magára . . .” (Tabi László: Népszabadság. 1957. szept. 15. 12).

A két utóbbi mondatban az *akinek* vonatkozó névmás részeshatározóként szerepel, bár közte és a birtokos személyragos szó között mintha birtokos jelzői viszony kezdene megképződni. Hasonló viszonyban van a birtokos személyragos szóval a dativus possessivusként szereplő *akinek* névmás (vö. PAPP ISTVÁN: Nyr. LXXVII, 116) is. Ha ez első vagy második személyű névmásra vonatkozik, a személyátsugárzás érvényre juthat: „*Te, akinek* sok *pénzed* van, adhatnál nekem kölcsön.” Ha azonban az első vagy második személyre vonatkozó *akinek* névmás a mellékmondatban a birtokos jelző szerepét tölti be, a személyátsugárzás megfigyelésem szerint nem szokott végbemenni, azaz a vonatkozó névmáshoz kapcsolódó birtokos szó harmadik személyű birtokos személyragot kap: „. . . ki vagy, *te titkos, suttogó kobold, | kinek* a *lába* tört vállamra hág?” (Babits: Ősz, kripta, ciprus, szüret, tánc, kobold); „Jó napot, *kedves ösmerősök, kik* mindég voltak és lesztek, *akiknek* *esze* mindég görbén hordott” (Mikszáth: Két választás Magyarországon I, 10). Szórványosan azonban ilyenkor is tapasztalható személyátsugárzás, erre példákat I. SIMONYI, A jelzők 178. Gyakori viszont az a jelenség, hogy ha egy személyátsugárzásos vonatkozó mondat tal kapcsolatos viszonyba kerül egy másik vonatkozó mondat, melyet az *akinek* birtokos jelzőnek kellene bevezetnie, akkor ez a vonatkozó névmási birtokos jelző a mondat éléről elmarad, birtokszava első, illetve második személybe kerül, ki anakolut mondat szerkezet (vö. SIMONYI, MKöt. II, 9) jön létre: „Ő, ki nyugszik anyja keblén | És pihegvé rá-símul, | Te, ki tartod karjaid közt, | S átmelegszel álmitúl; | *Én ki látlak, én ki birlak, | És lelkem* reng, mint a hab . . . | Ki tudná, hogy hármunk közül | Melyik már a boldogabb!?” (Tompai: Nyári estén); „*Anyám, ki* már a néma végtelen *vagy* | s borús *s z e m e d* fiadra nem tekint, | ó meg ne lásd az ólom-öklü kint —” (József A.: Ad sidera . . .).

Az első vagy második személyre vonatkozó *akinek* névmás lehet a vonatkozó mondatban lévő igenévnek logikai alanya is. Ha az igenevet személyragozzuk, bekövetkezhet a személyátsugárzás: „*Te, akinek* már rég el kellett volna *m e n n e d* [személyátsugárzás nélkül: *mennie*], még mindig itt vagy?”.

4. Az első vagy második személyű névmásra vonatkozó mellékmondatban a visszaható névmás első, illetve második személybe kerül, különösen akkor, ha a vonatkozó névmás a mellékmondatban az alany szerepét tölti be (l. az 1. pontot): „Te bennük vagy, de ők is *tebened, ki szörnyeid | magadból alkotod s magadért*” (Babits: Új mythológia); „*Mi, akik az igének, s nem magunknak akarjuk a világot alávetni, ennél nagyobb elégtételt Istentől bűn nélkül nem követelhetünk*” (Németh L.: Történeti drámák I, 31).

Ha a visszaható névmás a vonatkozó névmási alanyt értelmezi (vö. SIMONYI, i. m. 131), természetesen akkor is megegyezik a vonatkozó névmásba átsugárzott személlyel: „Barátaim, ne nézzetek ma *engem, | Ki az üres és süket végtelenben | A semmit várva vergődöm magam*” (Juhász Gy.: Néma jajszó); „*Idő, örök öreg, ki messze, fenn | A végtelen szikláján ülsz magad | S csak nézed hallgatag, vén bérceken, | Hogy az éon, az év a nap halad*” (Juhász Gy.: Az időnek).

LEHR (Toldi 130) Aranynak a következő szokatlan szerkezetű mondatára hívja fel a figyelmet: „*Te, kit aranyhímes pólyába kötözték | S fednek születésed érdemsillagi, | Kire gondolkozni sem szorult magadra, | S minden gondolatod más találja ki: | Ily halál sohasem fog érni tégedet: | Nagy lélek, eredj, dobd a sirra kövedet!*” (Czakó sirján).¹

LEHR az idézett versszakot a Toldi alábbi helyével (IV, 18) hozza kapcsolatba:

„Hát itt hagynál minket, sok derék cselédet,
Kit, mint gyermekünket, úgy szerettünk téged?
 Itt hagynád a Bimbót s Lombárt a hajzását,
 Kiknek hét vásáron sem találni mását?”

Ezeket a sorokat a Lehr-féle kiadásból (92) idéztem. LEHR (itt és 130) feltűnteti, hogy a Toldi 1847-i első kiadásában az általam idézett 2. sor elején a *Kit* helyett *Kik* állott. *Kik*-kel kezdi ezt a sort a kritikai kiadás (II, 114) is, s a *Kit* változatot apparátusában sem említi. LEHR ehhez a sorhoz a következő magyarázatot fűzi: „A relativumhoz oppositiokepen csatolni az illető személyes névmást (*kit — téged*), szokatlan ugyan, de helyes. Itt tulajdonképpen a relativum valami oly kötőszó helyett áll, a mely a fő- és mellékmondatnak egymáshoz való viszonyát határozottabban kifejezné p.: «mikor», «holott»” (i. m. 130.). Itt idéz a Czakó sirjából, majd így folytatja: „Ez az ilyen *ismétlődés* természetesen fel sem ötlük ott, a hol a személyes névmás *igekötői* használatlalt bír. P.: «bele», «hozzá», «neki» stb. «Te, a *kivel veled*-született a jószívűség» stb.” (uo. 131).

Eszerint tehát az első vagy második személyhez kapcsolódó vonatkozó névmást nemcsak első vagy második személyű visszaható névmás, hanem első vagy második személyű személynévmás is értelmezheti. Lehr

¹ Arany Összes műveinek kritikai kiadása szerint (I, 413) ez a vers először az Életképekben jelent meg, s ott a kérdéses sor így van: „*Kire gondolkozás sem szorult magadra.*” Összevethető a Toldi estéjének ezekkel a soraival: „Hát beszélt is Bence, mert nagyon kilátta, | Hogy ma *óra szorult a beszéd magára*” (I, 22).

magyarázataát elfogadja SIMONYI (MKöt. II, 10—1 és A jelzők 131 jegyz.), bár az utóbbi helyen a Faludinál előforduló *ki én, ki te* kezdetű vonatkozó mondatokat kétségtelen germanizmusnak, a német *der ich, der du* utánzásának mondja, s hozzáteszi, hogy ez magyarul: *én, aki; te, aki* (a *ki ő* magyarul: *ő, aki*).

Véleményem szerint Aranynek említett verssorában helyesebb az első kiadásnak a kritikai kiadás által is szentesített szövegénél maradnunk. Ezt javallja a *kit ... téged* értelmézős szerkezet szokatlanságán kívül az idézett versrészlet mondatainak párhuzamos felépítése is. Két szemrehányó kérdés követi itt egymást, mindkettőhöz vonatkozó mellékmondat csatlakozik. A második kérdésben a vonatkozó mellékmondat a tárgyhoz kapcsolódik („*a Bimbót s Lombárt, a hajzását, Kiknek . . .*”), természetesebb tehát, ha az első kérdést is ilyen szerkezetűnek fogjuk fel. S ha a vonatkozó mondat ebben is a tárgyhoz, mégpedig a többes szám első személyű, értelmezett tárgyhoz („*minket, sok derék cselédet*”) tartozik, akkor így kell alakulnia: „*Kik . . . szerettünk . . .*” (vö. e dolgozat 1. b) pontjával).

A visszaható névmáshoz (és a személynévmásnak LEHR által említett határozós alakjához) hasonlóan a birtokos névmás is reagálhat a személy-átsugárzásra; pl. „*Boldog lehetsz te, aki mindig együtt vagy a tiéid-del*”.

RÁCZ ENDRE